

Historiallista epistemologiaa vai epistemologista historiaa?

■ JOUNI-MATTI KUUKKANEN

Hans-Jörg Rheinberger: *On historicizing epistemology. An essay*. Kääntänyt David Fernbach. Stanford University Press 2010.

Hans-Jörg Rheinberger on kirjoittanut kirjan aiheesta, joka kaipaa kipeästi käsittelyä ja esittelyä. Hänen kirjansa *On historicizing epistemology* pyrkii antamaan historialliset suuntaviivat uudelle tai, näkökulmasta riippuen, uudestaan syntyneelle liikkeelle, josta käytetään englanniksi nimeä *historical epistemology*. Suomeksi voidaan puhua historiallisesta epistemologiasta.

Viimeisen 10–15 vuoden aikana historiallisesta epistemologiasta on alettu puhua uutuutena, joka tarjoaa tuoreen näkökulman kahden vanhan alan, historian ja tietoteorian, suhteeseen, tai jopa ratkaisee joitakin vanhoja ongelmia, joita alojen erilaiset tutkimusotteet ovat nostattaneet.

Rheinberger on tieteenhistorian professori ja johtaja Berliinin Max Planck -instituutissa, jonka hankkeeksi historiallinen epistemologia nykymuodossaan on laskettava (muita jäseniä ovat mm. Lorraine Daston ja Jürgen Renn). Se on poikunut jo ainakin kolme kansainvälistä konferenssia: Berliinissä vuonna 2008, Columbian yliopistossa New Yorkissa kolme kuukautta myöhemmin ja Leuvenin yliopistossa Belgiassa vuoden 2009 lopulla.

Kirjan lähtökohtana on, että epistemologian historiallistaminen (*historicization of epistemology*) oli eräs keskeisimpiä 1900-luvun tieteenfilosofiaa muokanneita tapahtumasarjoja. Rheinberger kiiruhtaa kuitenkin heti johdannossa määrittelemään epistemologian anglosaksisesta perinteestä eroavalla tavalla. Se ei tarkoita tietoteoriaa, systemaattista oppia siitä, mitä tieto on, vaan ranskalaisen mallin mukaan tutkimusta, miten ja millä edellytyksillä ”asioita” (*things*) tulee tiedon objekteja ja minkä prosessien avulla niitä ylläpidetään tietona. Olennainen ero näyttäisi olevan se, että ”tietoteoria” jälkimmäisessä mielessä tarkastelee epistemologisia käsitteitä ja normeja historiallisina ja muuttuvina eikä ylihistoriallisina *apriori*-oletuksina. Epistemologia alistetaan empiiris-historiallisen tarkastelun kohteeksi.

Hiukan ongelmalliseksi kirjan asetelman tekee se, että Rheinberger erottaa toisen yhtä merkittävän historiallisen tapahtumaketjun, tieteenhistorian epistemologisoinnin (*epistemologization of the history of science*), joka yhdessä epistemologian historiallistamisen kanssa muodostaa teoksen temaattisen

rungon. Kirjan punaisena lankana on, että nämä eri suunnista lähteneet, mutta samansuuntaisesti vaikuttaneet prosessit, muodostavat historiallisen epistemologian kaksi puolta. Ennen tarkempaa sisällön erittelyä on syytä todeta, että Rheinbergerilla on taipumus pitää ”epistemologiaa” ja ”tieteenfilosofiaa” vaihdannaisina. Ennalta varoittamatta hän liikkuu ”epistemologian historiallistaminen” ja ”tieteenfilosofian historiallistamisen” välillä antaen ymmärtää, että kyse on samasta prosessista.

Kirjan rakenne on kronologinen. Lähtöpisteenä on 1800-luvun loppu ja ennen kaikkea sen ajan tiedemiesten tieteenfilosofiset näkemykset. Luvussa esitellään lyhyesti sellaisten tiedemiesten ja tieteenfilosofien ajatuksia, kuten Ernst Mach, Emil Du Bois-Raymond, Henri Poincaré, Wilhelm Dilthey ja Otto Neurath. Erityisenä painopisteenä on näiden näkemykset tieteenhistoriasta tai oikeastaan tieteenhistorian mahdollisuudesta, koska ala ei ollut vielä syntynyt.

Teoksen toinen luku keskittyy maailmansotien väliseen aikaan. Käytännössä tarkastelun kohteena ovat Gaston Bachelard ja Ludwick Fleck, jotka Rheinbergerin mukaan pyrkivät kumpikin omalla tavallaan muuttamaan epistemologian historiallistamisen kokonaisvaltaiseksi tutkimusohjelmaksi. He toimivat tieteenfilosofien koulukuntien ulkopuolella sen puolesta, että syntyisi epistemologia, joka korostaisi tieteen sosiaalista muodostumista ja historiallisuutta. Yhteistä näille ajattelijoille on lisäksi se, että he korostivat modernin tieteen kokeellista ja teknistä sekä sosiaalista olemusta. Eroiksi puolestaan voidaan laskea se, että

Bachelardin fysiikan tutkimuksissa korostui historiallisuus ja Fleckin biologian tutkimuksissa sosiaalisuus. Jälkimmäinen tarkasteli tiedettä jo valmiin tiedesysteemin näkökulmasta, joka oli jo ”jähmettynyt” alan totuudeksi. Bachelardin sen sijaan tutki tiedettä, kun se oli tekeillä ja painotti pysyvää muutosta tai vallankumousta.

Rheinberger käyttää toisenkin luvun sotien välisen ajan kuvaukseen. Tämä luku esittelee lyhyesti mutta napakasti Karl Popperin, Edmund Husserlin, Martin Heideggerin ja Ernst Cassirerin filosofaa, joiden kommentointia ryhdyttää Rheinbergerin muistutukset yhtäläisyyksistä Bachelardin ajatteluun. Bachelard tuleekin kirjassa esiin kaikkein merkittävämpänä tekijänä epistemologian historiallistamisessa. Yhteinen nimittäjä näille sotien välissä vaikuttaneille filosofeille on se, että he kaikki omalta osaltaan kirkastivat tietoisuutta tarpeesta synnyttää historiallisesta kehityksestään tietoinen tietoteoria.

Kronologinen epistemologian historiallistamisen esittely etenee tämän jälkeen toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Rheinbergerin mukaan ensimmäisinä vuoden 1945 jälkeisinä vuosikymmeninä tapahtuu merkittävä muutos: siirrytään epistemologian historiallaistamisesta tieteenhistorian epistemologisointiin. Keskeisiin rooleihin astuvat ns. historialliset tieteenfilosofit, kuten Thomas Kuhn ja Stephen Toulmin, sekä jotkut tieteen historioitsijat, kuten Alexandre Koyré. Luonnehdinta näistä tieteenfilosofeista on hiukan yllättävä ja osittain ristiriidassa Rheinbergerin omien sanojen kanssa. Historiallisten tieteenfilosofienhan on yleisesti ajatel-

tu tuoneen historiallisen näkökulman filosofien tarjoamiin tieteen malleihin eikä niinkään myötävai- kuttaneen tieteenhistoriaan. Myös Rheinberger näkee Kuhnin ansioksi sen, että hän historiallisti ajattoman tieteen ideaalin ja (kiistanalaisyemmin) argumentoi tieteen pluraalisuuden puolesta. Rheinberger vetää luvun lopussa yhteen kehityskulun ”Fleckistä Kuhnin, Popperista Toulminiin”. Sitä luonnehtii epistemologia, joka ottaa historian todesta ja jolle antaa pontta havainto, että tieteen metodien monimuotoisuutta ei voi puristaa yhteen fiktiiviseen metodiin. Nämä ”historialliset epistemologit” tulivat johtopäätökseen, että sekä tieteellisen metodin ideaalit että käsitykset, mitä tieteellinen tieto on, vaihtelevat historian kuluessa. Luvun lopussa Rheinberger antaa Paul Feyerabendin toimia näiden ajatusten lihallisena esimerkkinä.

Kirjan kaksi viimeistä varsinaista lukua käsittelevät 1960-luvun Ranskaa ja ”viimeaikaisia kehityksiä”. Ranskaa käsittelevässä luvussa paneudutaan kolmeen strukturalismin ja poststrukturalismin välisestä hengen mittelöistä uralleen vauhtia saaneeseen tekijään: Michel Foucault’hon, Louis Althusseriin ja Jacques Derridahan. Pohjaa näille muodosti Rheinbergerin mukaan jo 1930-luvulla Ranskassa muodostunut historiallisen epistemologian traditio, jolle antoivat muodon mm. Bachelard, kemian historioitsija Hélène Metzger, matematiikan historioitsija Jean Cavaillès sekä Bachelardin seuraaja, biologian ja lääketieteen historioitsija Georges Ganguilhem. Ganguilhemille annetaan kunnia olla henkilö, joka loi epistemologian perustan tieteenhisto-

rialle tutkimuslinjallaan, joka keskittyi tieteen käsitteiden historiaan. Viimeaikaisista kehityskuluista esille nostetaan Ian Hackingin filosofia ja Bruno Latourin tieteesosiologinen tuotanto. Näitä kahta yhdistää se, että he kohdistivat huomionsa tiedon tuottamisen käytäntöihin eivätkä teoriaan. Lopussa saavat maininnan vielä muutkin tieteesosio- logit, mm. Edinburghin koulukunta, sekä ”käytännöllinen käänne” (*practical turn*) tieteen historiassa.

Vaikka tilaus kirjalle historiallises- ta epistemologiasta on olemassa, on todettava, että Rheinbergerin yritys jättää paljon toivomisen varaa. Ensimmäiseksi, ei ole selvää eikä selkeästi lukijalle perusteltu, miksi juuri tämä kyseinen henkilö- galleria on valittu. Epäselväksi jää se, ovatko kyseiset tekijät jonkinlaisessa kausaalisessa tai muussa vuorovaikutussuhteessa, vai onko kirjassa esitelty filosofit ja tiedemiehet valittu ehkä heidän ajatusten samankaltaisuuksien johdosta. Vaikutelmaksi jääkin, että otos on samankaltaisuuksien satunnainen kokoelma. Tilannetta ei paranna se, että aivan liian usein jää lukijan arvailujen varaan, miten tietty ajattelija liittyy epistemologian historiallistamiseen. Monet esiteltyt ovat sinällään ihan hyvin laadittuja, mutta usein geneerisia ja irrallisia toisistaan. Siellä täällä esiintyvät yhteenkokoavat lauseet eivät riitä muodostamaan selkeitä yhteyksiä. Mysteriksi jää vaikkapa se, miten viidennessä luvussa esitelty Derrida kontribuoi historialliseen epistemologiaan. Rheinbergerilta olisikin toivonut hiukan analysoivampaa ja refleksiivisempää otetta. Reflektion puute hämmästyttää, koska hän on muissa teoksissaan peräänkuuluttanut ja myös har-

joittanut historiankirjoitusta refleksiivisesti.¹ Mahdollinen selitys näille puutteille tulee selville kirjan esipuheesta, josta selviää, että kirja perustuu kahden seminaarin aiheistoon. Kirjaa ei ole valitettavasti työstetty valmiiksi monografiaksi, josta löytyisi selkeä ja ennen kaikkea selkeästi luettava teesi.

Silti pahin ongelma on käsitteiden epämääräisyys tai määrittelemättömyys. Kirjan lukemisenkin jälkeen on vielä epäselvää, mistä oikein on kysymys ja mitä uutta Max Planckin tieteenhistorioitsijat voisivat tarjota. Historiallisen epistemologin tulisi vastata kolmeen keskeiseen kysymykseen. Onko historiallinen epistemologia jonkin historiaa vai ehkä jonkinlaista epistemologiaa? Tuoko se mukanaan jonkin uuden tutkimusotteen tai metodin, kun ajatellaan jo käytössä olevia historiallisia, sosiologisia ja analyttisen filosofian käyttämiä metodeja? Ja mitä uutta siinä on verrattuna muihin läheisiin tutkimussuuntauksiin?²

Lähdetään liikkeelle Rheinber-

- 1 Ks. *Towards a History of Epistemic Things. Synthesizing Proteins in the Test Tube*. (Stanford University Press 1997).
- 2 Ks. Yves Gingrasin artikkeli termin ”historiallinen epistemologia” epämääräisyydestä ja historiasta. *Revue de synthèse*, 131 (2010), 439-454. Gingras ehdottaa, että monissa eri traditioissa on tehty tutkimusta, jota voisi jossain merkityksessä pitää ”historiallisen epistemologiana”. Näitä ovat mm. Gaston Bachelardin pohjalta syntynyt ”ranskalainen traditio”, marxilainen filosofia (esim. Marx Wartofsky), vanhempi tiedonsosiologia (Emile Durkheim, Marcel Maus ja Auguste Comte), Ian Hackingin ”historiallisen meta-epistemologia”, osittain aatehistorian parissa harjoitettu tutkimus ja historiallisen epistemologian uusi tuleminen Max Planck -instituutissa.

gerin kirjan nimestä. Epistemologian historiallistaminen viittaisi siihen, että kyseessä on historiallinen ala. Se voisi tarkoittaa episteemisen käsitteiden, kuten totuus, tieto ja oikeutus, historiallistamista. Sen osoittamista, että ne eivät ole ajattomia vakioita, joilla eri aikakausia voidaan ilman ongelmia arvioida, vaan historiallisten prosessien tuotteita. Tämä merkitsisi epistemologian historiallista relativisointia, muttei olisi kovin uutta. Monet postmodernisteiksi (hyvässä ja pahassa) luonnehditut tutkijat ja koulukunnat ovat argumentoineet tiedon ja tieteen kontekstuaalisoinnin ja historiallistamisen puolesta. Michel Foucault’n tiedon arkeologiaa ja geneologiaa voisi pitää yhtenä tunnetuimmista esimerkeistä.

Toinen vaihtoehto olisi kirjoittaa episteemisen käsitteiden (esi) historiaa. Tällöin esiteltäisiin, miten nykyiset käsitteet ja arviointi- standardit ovat kehittyneet, pyrkimättä kuitenkaan relativisoimaan niitä tiedon mittareina. Voisimme ehkä palata hyvinkin pitkälle historiaan ja yrittää ymmärtää, millaisista käytännöistä käsitteet syntyvät ja millaisia funktiota ne ovat palvelleet ja nyt palvelevat. Tällaista tutkimusta kuitenkin tehdään jo sosiaalisen epistemologian (*social epistemology*) piirissä. Esimerkistä käynee Martin Kusch, jonka genealoginen analyysi pyrkii ensin spekulatiivisesti selvittämään miten ”protoepisteemiset” käsitteet syntyivät ja miten ne liittyivät ihmisen tarpeisiin ja kanssakäymiseen. Oletuksena on, että ennen pitkää protoepisteemisistä käsitteistä tulee episteemisiä, joista alkaa löytyä historiallisista lähteaineista. Tällöin voidaan Kuschin mukaan

alkaa puhua historiallisen epistemologian tutkimuksesta. Hän laskee mm. tieteellisen tiedon sosiologian edustajat, joista löytyy sosiologeja, filosofeja ja historioitsijoita (mm. David Bloor, Barry Barne, Steven Shapin) historiallisen epistemologian harjoittajiksi.³

Toisaalta termi ”historiallinen epistemologia”, jota on käytetty Max Planck instituutin tutkimussuuntauksesta, antaa ymmärtää, että kyse olisikin epistemologiasta. Termi johtaa kuitenkin harhaan joissakin tapauksissa. Esimerkiksi instituutin tutkija Lorraine Daston kutsuu historialliseksi epistemologiaksi pyrkimystä kirjoittaa erilaisen ajatus-, argumentaatio- ja selitysstandardien *historiaa*.⁴

Mutta mitä voisi *historiallinen* epistemologia tarkoittaa, jos ymmärrämme sen kirjaimellisesti? Miten harjoittaa epistemologiaa historiallisesti? Olisiko kyse tutkimussuuntauksesta, joka pyrkii parantamaan tietoteorian ja sen käsitteiden ymmärrystä alan itsensä ja muiden läheisten alojen, kuten tieteenhistorian, tutkimuksen avulla? Emme siis kirjoittaisi ainoastaan epistemisten käsitteiden historiaa vaan pyrkisimme myös sanomaan jotain niiden luonteesta tai siitä, miten ne tulisi käsittää. Tämä olisi erittäin kunniahimoinen tavoite,

mutta nähdäkseni myös aidosti uudenlainen suuntaus. Olisiko tässä historiallisen epistemologian mahdollisuus?

Rheinbergerin kirja historiallisesta epistemologiasta ei ole hyödytön, sillä siinä on ainakin erilaisten historialliselle epistemologialle relevanttien koulukuntien ja ajattelijoiden esittelyä. Lukijalle jää kuitenkin lopussa luu käteen. Rheinberger päättää kirjan toteamalla, että historiallinen epistemologia ei tarjoa minkäänlaista uutta tieteen (tai edes tieteen tutkimuksen) mallia, vaan se itsessään on pluralisoitunut ja muuttuu historiallisen kehityksen mukana. Jäämme odottamaan uutta yritystä, joka tarjoaisi hiukan kokoavamman ja integroivamman esityksen.

Kirjoittaja toimii tutkijatohtorina Leidenin yliopistossa Alankomaissa.

3 Martin Kusch ”Social epistemology”, teoksessa S. Bernecker ja D. Pritchard (toim.) *The Routledge Companion to Epistemology*. Samansuuntaisesti Kusch esitelmöi Leuvenin konferenssissa vuonna 2009.

4 Lorraine Daston, ”Historical epistemology”, teoksessa Chandler, Davidson ja Harry (toim.), *Questions of evidence. Proof, practice and Persuasion across the disciplines* (Chicago: Chicago University Press, 1994), 282–289.